

Kulturmiljöutredning och
konsekvensbeskrivning, detaljplan för
VÄSTRA Kv. TEGELBRUKET
Skövde kommun

2022-03-31

Kulturmiljöutredning och konsekvensbeskrivning

Västra Kv. Tegelbruket

Inledning

Bakgrund

Inom området som berörs av detaljplan för Västra Kv. Tegelbruket finns en äldre bevarad tegelugn som hörde till Mariesjö tegelbruk som låg här tidigare. Byggnaden är i gällande detaljplan försedd med skyddsbestämmelser, den är också upptagen i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister. Denna utredning har upprättats på uppdrag av Kreativa Hus Skövde för att beskriva byggnadens och planområdets kulturhistoriska värden och undersöka vilka konsekvenser planförslaget får på områdets kulturmiljövärden. Rapporten är upprättad av bebyggelseantikvarie Maria Olovsson på Acanthus.

Detaljplanen

Utredningsområdet är beläget i stadsdelen Mariesjö, ca 1 km nordost om Skövde centrum. Planområdet gränsar till villabebyggelse i söder, Mariesjö gård i väster och kvarter för småindustri och verksamheter i norr och öster.

Syftet med detaljplanen är att möjliggöra byggrätter för kontor och utbildning för Science Park Skövdes verksamhet. I huvudsak medför planförslaget att en större kontors- eller skolbyggnad i 8 våningar uppförs i områdets nordöstra del. I områdets mitt ligger en kontorsbyggnad i 7 våningar, det s.k. Växthuset, som byggs ut mot norr. Planförslaget innehåller även ett allmänt tillgängligt gångstråk som ska ingå i ett "Kunskapsstråk" som på sikt planeras genom hela Science Park Skövde och högskolans område. I den östra delen av planområdet ska en ny lokalgata anläggas. Planen ska möjliggöra en omvandling av angränsande gator för ny användning och nya trafikslag.

Planförslaget innehåller även skyddsbestämmelser som upprättats för den f.d. tegelugnen och för enstaka äldre träd inom planområdet.

Beskuren illustration över förslag till detaljplan för Västra Kv. Tegelbruket.

Historik

Skövde som industristad

Järnvägens ankomst 1859 har haft mycket stor betydelse för utvecklingen av Skövde, inte minst som industristad. Staden länkades samman med stora städer som Göteborg och Stockholm och även med andra delar av landet. Den intensiva industrietableringen under årtiondena närmast efter järnvägens tillkomst medförde en mycket stor befolkningsökning. Vid 1800-talets mitt hade Skövde stad endast ca 900 invånare, vid sekelskiftet 1900 bodde här närmare 5000 personer (Skövde kommun 2011). Tegelbruket, anlagt på Mariesjö länderi 1869 är en av de tidiga industrietableringarna i staden.

Häradsekonomska kartan från 1877, här syns Skövde stads begränsade utbredning samt Mariesjö tegelbruk i det övre högra hörnet, öster om järnvägen. Lantmäteriet, historiska kartor.

Tegelbruket

Enligt äldre kartor, bl.a. häradsekonomska kartan från 1887, utgjordes planområdet av det tegelbruk som den bevarade tegelugnsbyggnaden var en del av. Väster om planområdet ligger Mariesjö gård som var tegelbrukets mangård. Norr om planområdet ligger en ombyggd ladugård som också hört till Mariesjö gård.

Tegelbruket utgjorde en av Skövdes tidiga industrianläggningar, uppfört 1869. Området Mariesjö kom senare att vidareutvecklas som industriområde i och med stadsplanen för Mariesjöområdet, upprättad 1962 (Sektor för samhällsbyggnad, Skövde kommun).

1869 anlades tegelbruket på Mariesjö länderi, av ingenjör J A Frigell. Tegelbruket tillhör den första generationen av industriella tegelbruk i Sverige, och det är möjligt att den kvarstående tegelugnen i Skövde, en s.k. ringugn, är en av landets första i sitt slag. Ringugnen introducerades i Sverige omkring 1870 och gav möjlighet till kontinuerlig drift, då eldningszonen under bränningen flyttades runt i ugnen (BeBR).

Ing. Frigell drev bruket till omkring 1905, då det övertogs av systersonen, sjökaptten Sixten Ehrenpohl. När bränningen upphörde 1969 hade dåvarande ägaren, David Lorentzon, drivit det sedan 1952. Vid bruket tillverkades huvudsakligen mur- och fasadtegel. Flera kända byggnader i Skövde, däribland kulturhuset Oden, varuhuset Commerce och Xenia-huset, har fasadtegel från Mariesjö.

Tegelugnens västra fasad som den såg ut innan ombyggnaden år 2001 (Uppritning och dokumentationsrapport 2000).

På ett flygfoto från 1960 är verksamheten i gång med ett flertal byggnader och lertag (Lantmäteriet, Flygfoto 1960). Smedja, torklada, personalbostäder, kontor är några funktioner som funnits i byggnaderna (Skövde kommun, ritningsarkiv). Förutom tillverkning av tegel har det mellan 1930–1950 förekommit ytbehandling av trä vid Skövde Snickeri- & Trävaruaffär, även kallad Seeberg Firma Paul. På senare tid har Skövde kommun haft sitt ekonomikontor på fastigheten. Idag bedriver Science Park Skövde sin verksamhet på platsen som företagspark. (Skövde kommun 2018).

Flygfoto över området år 1960, här syns tegelbrukets ursprungliga byggnader samt Mariesjö gård med tillhörande ladugård, (historiska flygbilder Lantmäteriet).

Tegelugnen

Tegelugnen är en s.k. ringugn. Det har funnits nära 500 ringugnar i landet. På 1980-talet då en riksomfattande utredning gjordes bedömdes det finnas 20-30 bevarade ringugnar. Ugnen i Mariesjö ansågs då tillhöra en av de bäst bevarade i sitt slag (BeBR). Efter en kraftig ombyggnad som genomfördes 2001 är denna bedömning med stor sannolikhet inaktuell. Till detta kommer att tegelbrukets andra byggnader har rivits eller brunnit ner. Tegelbruket, som fortfarande på 1990-talet var en kulturhistoriskt värdefull anläggning, är idag endast representerad av den ombyggda tegelugnsbyggnaden.

Tegelugnen, en s.k. ringugn finns bevarad i planområdets sydvästra del. Ugnen är utförd i tegel och är utvändigt klädd med kalksten. Ugnen är försedd med en överbyggnad utförd som en träkonstruktion med sadeltak. Överbyggnaden byggdes om i sin helhet 2001.

Byggnadsbeskrivning

Tegelugnen

Karaktäristiskt för byggnaden är den svagt rundade ugnen som utgör grunden för byggnadskroppen. Ugnen har 16 brännkammare och är uppförd av tegel med utvändigt beklädd av kalksten. Starkt karaktärsskapande är även den höga skorstenen som är tidstypiskt uppförd i kvadratisk form. Det var först i slutet av 1800-talet man började bygga runda fabrikkakorstenar av radialtegel. Samtliga av ugnens välvda öppningar utom två är igenmurade. Den igensatta ytan är putsad och utsmyckad med en dekorativ tegelsten av en typ som även finns på kulturhuset Oden. Endast ett av ugnens utrymmen finns bevarade, i byggnadens nordöstra del.

Den svagt rundade ugnen har en överbyggnad utförd som en träkonstruktion med sadeltak. Överbyggnaden är en traditionellt utformad byggnad i rektangulär form vars hörn anlagts som utkrängningar utanför den rundade ugnsdelen. Fasaderna är täckta med faluröd locklistpanel. Ljusinsläpp sker genom spröjsförsedda tvåluftsfönster av trä. Sadeltaket är täckt med tvåkupigt

lertegel. Överbyggnaden rymmer idag kontorslokaler. Överbyggnaden är en nybyggnation efter att den ursprungliga överbyggnaden revs 2001.

Skorstenen finns kvar och är renoverad. Spånladan som 1989 låg väster om ringugnen med en sammanlänkande gångbro är riven. I dag finns en ny bro med direkt ingång till kontoren i överbyggnaden. På överbyggnadens östra gavel har man satt in en dörr som förbinds med markplanet genom en trappa i impregnerat trä.

Mariesjö gård

Väster om utredningsområdet ligger Mariesjö mangårdsbyggnad. Inbäddad i äldre växtlighet ligger byggnaden idag avskild från tegelbruksområdet med stängsel och en väg. Till typen, påminner huset om samtidens större manbyggnader på landsbygden. Med putsade fasader i gult och vitt är Mariesjö ett intressant exempel på lantlig bebyggelse från slutet av 1800-talet i stadens omedelbara närhet. Byggnaden har bedömts med klass 1 i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister (BeBR).

Äldre bild på Mariesjö gård, till höger i bild skymtar den äldre ladugården i tegel (nuvarande Mariesjö 4). Foto tillhör Västergötlands museum, digitala fotoarkiv.

Befintligt skydd

Byggnaden är i den gällande planen försedd med skyddsbestämmelser; q1: Värdefull miljö. Ändring av byggnad får inte förvanska dess karaktär, q2: Markens utformning kring tegelbruksbyggnaden ska ske med hänsyn till byggnadens karaktär.

Byggnaden finns omnämnd i det kommunala bevarandeprogrammet men har inte pekats ut som enskild byggnad (Skövde kommun 2011). Detta är en skillnad från det äldre bevarandeprogrammet från 1980-talet då byggnaden var tydligt utpekad som kulturhistoriskt värdefull.

Kulturhistoriska värden

Dokumenterade värden

Byggnaden är sedan tidigare upptagen i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister och har där blivit värderad till klass 1.

Byggnaden har försetts med skyddsbestämmelser i tidigare detaljplan vilket bör spegla kommunens ställningstagande i bevarandefrågan i förhållande till dess kulturhistoriska värde. På grund av skyddsbestämmelserna är byggnaden även upptagen i länsstyrelsernas kartläggning ”Räkna Q” över objekt som getts bestämmelser om skydd på grund av kulturhistoriskt värde. Kartläggningen är en del i länsstyrelsernas gemensamma miljömålsarbete.

Delar av planområdet sett från väster, tegelugnen är i dag omgiven av kontorsbyggnader.

Tegelugnen sedd från sydost, i bakgrunden syns den äldre ladugården som hörde till Mariesjö gård.

Övrigt kulturmiljövärde

Tegelugnen är i sig en unik byggnad och kan vara den första ringugnsbyggnaden i landet, det första tegelbruket i sitt slag som anlades för industriellt bruk. Detta ger byggnaden ett högt industrihistoriskt värde som ett tidsdokument över en produktionsmetod. Byggnaden är även som dokument över den tidigare industrialiseringen av Skövde av stort pedagogiskt värde.

Ur ett lokalhistoriskt perspektiv har byggnaden också stor betydelse då de tillverkade produkterna satt stort avtryck i många byggnader i staden. Mycket av byggnadens autenticitetsvärde är starkt påverkat då överbyggnaden av trä är utbytt samt att ugnen till stora delar är igenfylld med sand och betong. Samtidigt består byggnadens miljöskapande värde som pedagogiskt inslag i en övrigt modern stadsdel.

Byggnaden utgör tillsammans med Mariesjö gård och f.d. ladugården på Mariesjö 4 viktiga miljöskapande värden. Detta är värden som kommer ha stor betydelse i omvandlingen av Mariesjö.

Tegelugnen sedd från väster, i bakgrunden syns en av de senast uppförda kontorsbyggnaderna "Pergolan".

Konsekvenser

Området har sedan tidigt 2000-tal påbörjat en omvandlingsprocess från äldre och yngre industriområde till utbildnings- och kontorsområde. Tidigare planer har medfört en tätare och högre bebyggelse vilket ger området en mer urban karaktär, en utveckling som förstärks ytterligare genom planens genomförande.

Detaljplanen bedöms inte ha någon större negativ inverkan på områdets kulturmiljövärden, möjligen begränsas upplevelsevärde och förståelsen för byggnadernas sammanhang något av en förtätning av kontorsbebyggelse. Barriäreffekter förstärks något mellan tegelbrukets ursprungliga sammanhang, Mariesjö gård, den f.d. ladugårdsbyggnaden och tegelugnen.

Tegelugnen, byggnaden i sig, kommer inte att påverkas negativt av planens genomförande. Däremot förstärks omgivningens urbana uttryck vilket öka kontrasten till den bevarade byggnaden. De kvarvarande byggnadernas upplevelsevärde kommer sannolikt påverkas något när närliggande bebyggelsemiljöer får en ändrad karaktär, men totalt sett bedöms konsekvenserna för kulturmiljön i området att bli små.

Illustration över föreslagen bebyggelse längs Kaplandsgatan, planområdets norra del. Karaktären i området förändras och förstärks. Beskuren illustration från planbeskrivningen till detaljplan för Västra Kv. Tegelbruket, Skövde kommun 2021.

Illustration från planbeskrivningen visar en lägre tillbyggnad som vetter mot tegelugnens norra och östra fasad. I bakgrunden skymtar den byggnad som föreslås uppföras i planområdets nordöstra del. Beskuren illustration från planbeskrivningen till detaljplan för Västra Kv. Tegelbruket, Skövde kommun 2021.

Foto på tegelugnen från sydväst, år 2000. Foto kommer från dokumentationsrapporten som upprättades av Mikael Hedin på Forsviks bruk år 2000.

Källor

Underlag till Kulturmiljöprogram för Skövde kommun, Skövde stad. Del 1, inledning och historik, 2011

Underlag till Kulturmiljöprogram för Skövde kommun, Skövde stad. Del 2, kulturmiljöer och byggnadsobjekt, 2011

Miljöhistorisk inventering, Planprogram Mariesjö; Utvecklingsområde 1 och 2 Skövde kommun, Sektor Samhällsbyggnad, Skövde kommun 2018

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet

Kringla, kulturmiljöbild Riksantikvarieämbetet

Informationskarta, Länsstyrelsen Västra Götalands Län

Varvshistoriska föreningens samlingar

Lantmäteriet, historiska flygbilder

Lantmäteriet, historiska kartor

Stadsplan över Mariesjöområdet, 1962, Sektor för samhällsbyggnad, Skövde kommun.

Bygglovsritningar, daterade 1961-1994, Sektor för samhällsbyggnad, ritningsarkiv, Skövde kommun.

Detaljplan för Tegelbruket 5, Skövde stad, Skövde kommun, Västra Götalands län. 2011-04-26

Samrådshandling, Plan.2021.5. Detaljplan för Västra Kv. Tegelbruket, Skövde stad, Skövde kommun, Västra Götalands län, sektor för samhällsbyggnad 2022-01-17

Forsviks bruk, Mariesjö Tegelbruk, Uppmätning och fotodokumentation av ringugnen vid Mariesjö tegelbruk i Skövde, 2000. Mikael Hedin.

